

MULTIKULTŪRALIZMO PROBLEMA KANADOS LITERATŪROJE

Rūta Šlapkauskaitė

Vilniaus universiteto Literatūros istorijos ir teorijos katedros doktorantė

Multikultūralizmas – mūsų epochos ženklas. Kaip teigia viena žymiausių postmodernizmo teoretikių Linda Hutcheon, „mūsų globalizuotame dvidešimto pirmojo amžiaus pasaulyje susiformavo sudėtingas ir sąryšingas daugiarsinis, daugiaetnis ir daugiakultūrinis socialinis kontekstas“, verčiantis mus permąstyti institucinius galios santykius, tradicines kultūrinės praktikas bei jų recepcijas (Hutcheon, 2002, 5). Socialiniai mokslai šį reiškinį paprastai aiškina kaip samprotavimus apie tautiškumą ir modernybę. Viena vertus, teigiama, kad visuomenės ir tautos visada buvusios etniškai nevienalytės, o šiandieninis dėmesys multikultūralizmui siejamas su vartotojiška technokratinė kultūra ir jos keliama grėsme tradicinėms tautiškumo formoms (Smith, 2001, 132–137). Kita vertus, multikultūralizmas apibrėžiamas kaip buvusių Vakarų imperinių valstybių kolonijinės ekspansijos pasekmė, kai „postmodernūs“ pokolonijiniai subjektai ne tik kuria savo kultūrinės diasporas metropoliuose (steigia kultūrinės nišas „svetimoje“ socialinėje erdvėje), bet ir aktyviai įsitraukia į politinius ir kultūrinius debatus, t. y. įžengia į pokolonijinio diskurso erdvę, formuojančią dabarties visuomenių viešąją nuomonę bei oficialiąją valstybių kultūros politiką.

Šis multikultūralizmo paradoksas – visuomenių daugiaetniškumas kaip nuolatinis ir kar-

tu istoriškai susiformavęs reiškinys – ypač aki-vaizdus Šiaurės Amerikos visuomenėse, kurių istorinė steigtis iš pradžių rėmėsi vietinių gyventojų ir kolonizatorių, o vėliau ir imigrantų kultūrine bei kalbine įvairove. Pažymėtina, kad dar prieš tapdamos Prancūzijos, Anglijos ir Ispanijos kolonijomis, Kanada, Jungtinės Amerikos Valstijos ir Meksika jau buvo „multikultūrinės“, nes jose gyvenančios autochtonų, dabar vadinamų indėnais, gentys niekada nesudarė kultūrinių monolitų – tokį įvaizdį sukūrė kolonijinės galios vaizduotė, siekianti įgytas žinias apie Naująjį Pasaulį įterpti į jau legitimuotą antropologinį diskursą. Taigi Šiaurės Amerikos žemyną galėtume nusakyti Mary Louise Pratt „sąveikos zonos“ sąvoka, implikuojančia „anksčiau geografiškai ir istoriškai atskirtų subjektų erdvinį ir laikinį susiejimą“ (Pratt, 2003, 7) kaip vidinę šiuolaikinių visuomenių multikultūrinės raidos logiką.

Nepaisant to, kad tiek JAV, tiek Meksika yra apibūdinamos kaip multikultūrinės valstybės, Kanada yra vienintelė Šiaurės Amerikos (o ir pasaulio) valstybė, kuri laikosi oficialios multikultūralizmo politikos (*the policy of Official Multiculturalism*). 1971 m. Pierre'o Elliot'o Trudeau vyriausybės suformuluotas įteisinto multikultūralizmo dvikalbėje sistemoje modelis bei 1988 m. priimtas Multikultūralizmo Ak-

tas, apibrėžiantys Kanados multikultūralizmo socialinius ir ideologinius reikalavimus, sudaro sąlygas nuolatinėms intelektualų diskusijoms apie valstybinės politikos laimėjimus ir trūkumus.

Sociologas Richardas Day daktaro disertacijoje *Multikultūralizmas ir Kanados socialinės įvairovės istorija* rašo, kad Kanados multikultūralizmo samprata metodologiškai nėra apibrėžta: multikultūralizmo sąvoka nusako ir Kanados visuomenės socialinę tikrovę, ir siūlo socialinį idealą, ir postuluoja multikultūralizmą kaip jau pasiektą idealą (Day, 2000, 6). Politologas Willas Kymlicka savo ruožtu tvirtina, jog multikultūralizmo sąvokos neapibrėžtumas įvairioms socialinėms grupėms leidžia užsiimti lobizmu ir taip atskleidžia teisinio diskurso spragas, susijusias su mažumų teisėmis ir laisvėmis (Kymlicka, 2003, 17–19). Teisinį multikultūralizmo aspektą kritikuoja ir literatūrologė Smaro Kamboureli – straipsnyje „Etniškumo technologija“ ji teigia, jog Multikultūralizmo Aktu Kanados vyriausybė siekia tik atsiprašyti už kolonizatorių padarytą žalą, o ne įteisinti Kanados socialinę heteroglosiją (Kamboureli, 1998, 214).

Multikultūralizmas: sąvokos problemiškas

Kamboureli išsakyta kritika nėra atsitiktinė – multikultūralizmas yra viena esminių Kanados literatūros kritikos problemų. Galima išskirti tris kritinio dėmesio „literatūriniam multikultūralizmui“ aspektus. Visų pirma – tai sąvokos problemiškas. Kaip ir sociologai bei politologai, literatūros kritikai įžiūri protėjišką multikultūralizmo sampratos semantiką skirtinguose socialiniuose ir politiniuose kontekstuose ir konstatuoja „multikultūrinės literatūros“ apibrėžimo dvilypumą. Anot Snejos Gunew, šis terminas „sukuria homogeniškumo lauką“, kuris rūšiuoja tekstus ir jų autorius į etninius getus ir

taip riboja potencialių skaitytojų ratą (cit. iš: Pivato, 2003, 25–26). Ji atmeta ir septintajame dešimtmetyje siūlytą „migrantų literatūros“ sąvoką, aiškindama, kad šioji nurodo subjektus, neturinčius pastovios vietos kultūroje ir gyvenančius nostalgija prarastai tėvynei bei gimtajai kalbai (*ten pat*, 12). Panašiai Stephenas Slemonas ir Alanas Lawsonas aptaria britų imperijai priklausiusių valstybių (*Commonwealth literature*), „pokolonijinės“ ir „trečiojo pasaulio“ literatūrų sąvokų neapibrėžtumą. Enochas Padolsky savo ruožtu siūlo „etninės daugumos“ ir „etninės mažumos“ literatūrų terminus, kurie, jo manymu, yra politiškai neutralūs ir nusako tai, kas bendra visiems kanadiečiams: „Nepriklausomai nuo kilmės, kanadiečiai turi bendrą etniškumo bruožą, jie skiriasi tik tuo, ar šis etniškumas turi mažumos, ar daugumos statusą“ (Padolsky, 1997, 25–26).

Lietuvos moksliniame diskurse multikultūralizmo samprata neturi aiškaus atitikmens. Juk ji įvardija ne tik visuomenės kultūrinį pliuralizmą, „daugiakultūriškumą“. Multikultūralizmas nėra tik kultūros žymė – tai tam tikras žinojimo ir veiklos laukas, kontroliuojantis Kanados politinių institucijų darbą, socialinius santykius bei kultūrinės formas. Kaip teigia Kamboureli, oficiali Kanados multikultūralizmo politika deklaruoja „daugiakultūriškumą“ kaip galios diskursą, kuris nusako šio diskurso subjektus kaip valstybės piliečius, imigrantus ar svetimšalius ir apibrėžia ideologinius tautos imperatyvus – „skatinti Kanados visuomenės kultūrinės įvairovės pripažinimą ir įvertinimą bei šių kultūrų raiškos plėtrą“ (*Canadian Multiculturalism Act*, 371).

Tad samprotavimai apie „multikultūrinę literatūrą“ į literatūrologijai rūpimų klausimų amplitudę įtraukia ir istorinio, socialinio bei politinio konteksto refleksijas, kurios leidžia į literatūrą žvelgti kaip į intertekstinių santykių tinklą, atskleidžiantį kultūros formų dinamišką ir

dialoginę prigimtį (Allen, 2003, 21–22). Multikultūrinės literatūros tekstuose Protėjas susitinka Teiresiją ir kviečia mus ginčyti esamas kultūrinės mitologemas, suspenduoti tradicines skaitymo praktikas bei permąstyti kultūrinės semiosferos veiksmus, formuojančius mūsų tautinių sąmoningumą bei mąstymą apie Kitybę.

Postmodernizmas ir pokolonijinės studijos: kritinio diskurso perspektyvos

Antroji multikultūrinės literatūros metadiskurso problema yra susijusi su pokolonijinių studijų ir postmodernizmo siūloma kritine paradigma. Dažnai teigiama, jog multikultūrinė literatūra Kanadoje yra sąlygiškai nesenas reiškinys, istoriškai susijęs su gausiais migracijos srautais iš buvusių britų imperijos kolonijų į Šiaurės Amerikos metropolius ir su šeštojo dešimtmečio Kanados nacionalistiniais judėjimais (pvz., Kvebeko „Ramioji revoliucija“), kurių metu Kanados visuomenė siekė save apibrėžti kaip tautą. Šio požiūrio paprastai laikosi pokolonijinių studijų teoretikai, pabrėžiantys Kanados kolonijinę istoriją ir rasinę anglosaksų kilmės kanadiečių politiką kitų etninių bendruomenių atžvilgiu (indėnų, žydų, azijiečių, juodaodžių etc.) Tad aštuntajame dešimtmetyje iškilę Kanados etninių mažumų rašytojai yra vertinami kaip griežti Kanados visuomenės kritikai, siekiantys įteisinti savo bendruomenių istorinę bei kultūrinę patirtį oficialiojoje istorijoje ir „įsirašyti“ į Kanados literatūros kanoną.

Kaip tvirtina pokolonijinių studijų pagrindėjai Billas Ashcroftas, Garethas Griffithsas ir Helen Tiffin, tautinių literatūrų ir jų kritikos formavimasis yra vienas svarbiausių pokolonijinių literatūrų, kurioms jie priskiria ir Kanados literatūrą, raidos etapas (Ashcroft, Griffiths and Tiffin, 2002, 16). Kritikė Donna Bennett pratęsia jų mintį ir rašo, kad Kanada yra ideali

pokolonijinio diskurso tyrimų laboratorija, kurioje sąveikauja trys skirtingos kultūros – autochtonų, prancūzų ir anglų (Bennett, 2004, 114). Diana Brydon savo ruožtu siūlo aptarti kolonijinės istorijos reikšmę kanadietiškam mentalitetui, tautiškumo kategoriją analizuojant multikultūriniame Kanados visuomenės kontekste. Tačiau Hutcheon teigia, jog imigrantai iš valstybių, neturėjusių kolonijinės patirties, atsisako identifikuoti save kaip pokolonijinius subjektus ir taip komplikuoja šios sąvokos nekritišką taikymą visai Kanados visuomenei (Hutcheon, 2004, 79).

Taigi ne visi Kanados literatūros kritikai lengvai susitaiko su jiems primetama pokolonializmo etikete. Pavyzdžiui, Slemonas tvirtina, kad kolonializmas yra nepaprastai problemiška sąvoka, „iš esmės transistorinė ir nekonkreči, ji vartojama nusakant įvairias kultūrinės spaudos ir ekonominės kontrolės rūšis“ (Slemon, 2004, 141). Šiai nuostatai pritaria ir Lawsonas, teigiantis, jog Kanados pokolonijinis statusas nėra vienareikšmis, nes vietinius gyventojus XV a. ir XVI a. kolonizavę anglosaksai patys buvo britų imperijos kolonijiniai subjektai, o ką jau kalbėti apie prancūzakalbius Kvebeko kolonistus, kurie taip pat tapo britų imperijos pavaldiniais (Lawson, 2004, 156). Padolsky dar griežčiau įvardija pokolonijinių studijų spragas: tokios studijos neretai tendencingai ignoruoja konkretų istorinį ar kultūrinį kontekstą ir šitaip eliminuoja svarbius skirtingų valstybių istorinės patirties skirtumus (Padolsky, 2004, 240).

Nepaisant tokio pobūdžio polemikos, pokolonijinis diskursas tebėra aktualus aptariant Kanados literatūrą. Pabrėždama galios santykių dinamiką bei etninės ir rasinės patirties raišką tekste, pokolonijinė perspektyva siūlo įvertinti istorinę Kanados literatūros kanono raidą. Anot literatūrologės Mildos Danytės, Kanados literatūrinį kanoną formavo Didžiosios Britanijos po-

litinės, socialinės ir kultūrinės institucijos. Net įgavusi politinį suverenumą po Pirmojo pasaulinio karo, Kanada ilgai neįėjo poreikio apibrėžti save kaip tautą. Iki 1947-ųjų kanadiečiai turėjo angliškus pasus, o valstybinę vėliavą išskėlė tik 1965-aisiais (Danytė, 2002, 3). Todėl nenuostabu, jog ir tautinės literatūros kanonas Kanadoje susiformavo tik po Antrojo pasaulinio karo – laikotarpiu, kurį Europos ir JAV literatūrologai linkę vadinti postmodernizmo epocha.

Hutcheon teigia, kad Kanados literatūra yra postmoderni literatūra *par excellence*. Išskirdama ironiją, parodiją, intertekstualumą ir diskursyvinę autorefleksiją kaip pagrindinius Kanados postmodernizmo literatūros bruožus, Hutcheon pabrėžia, jog Kanados rašytojai nuolatos atsigręžia į istoriją tam, kad dekonstruotų istorinius ir kultūrinius mitus bei kritiškai įvertintų juos saistančias kultūrinės tradicijas (Hutcheon, 1988, 6). Hutcheon nuomone, Kanados literatūros postmodernumą lemia ir daugiakultūrinė jos prigimtis – Kanados kultūros poliglotiškumas. Postmodernizmą Hutcheon, sekdamas Jeanu François Lyotard'u, sieja su paradigminiu lūžiu metanaratyvų recepcijoje, todėl šeštąjį dešimtmetį Kanados kultūriniame gyvenime kritikė įvardija kaip laikotarpį, kai į istorijos centrą įžengia „nutildytieji eks-centrikai“ (etninės ir seksualinės mažumos, feministės etc.), „mažaisiais naratyvais“ atvirai prabylantys apie savo specifines patirtis (Hutcheon, 2003, 12). Pasak Hutcheon, visi Kanados rašytojai yra multikultūriniai rašytojai, nes tai visuomenė, kurioje visi gyventojai yra imigrantai.

Galėtume ginčyti šią mintį apžvelgdami šeštojo dešimtmečio Kanados literatūros kanoninius veikalus, kurių absoliuti dauguma parašyta britų kilmės autorių, pavyzdžiui, poeto Edvino Johno Pratto, prozininkų Hugh MacLennano ar Sinclairio Rosso. Kita vertus, teigti, kad Kanados literatūros kanonas buvo visiškai nepasiekiamas etninių mažumų rašytojams, taip pat

nėra teisinga. Būtų teisingiau tvirtinti, jog lengviausiai kanonizuojami buvo tie rašytojai, kurie mažiausiai kėlė grėsmę anglokeltiškam Kanados tapatumui. Penktojo ir šeštojo dešimtmečio literatūros kanone šalia britų kilmės Kanados rašytojų randame ir žydus Abrahamą Mozę Kleiną, Henry Kreiselį, Adele Wiseman, vengrų kilmės romanistą Johną Marlyną, vokiečių kilmės rašytoją Fredericką Philipą Grove'ą ir kitus. Turint galvoje, kiek rašytojų tikslingai slėpė ar melavo apie savo etnines šaknis (o tokių tikrai buvo), kad galėtų lengviau asimiliuotis Kanados visuomenėje, Hutcheon mintis, jog visa Kanados literatūrinė tradicija yra iš esmės multikultūrinė, nebeskamba taip kontroversiškai ar maištingai.

Problema yra ta, kad Kanados literatūros kritika ilgą laiką ignoravo multikultūrinius rašytojus kaip primityvius ir neliteratūriškus. Kalbėdami apie Kanados literatūrą, kritikai dažniausiai sutelkdavo dėmesį į anglakalbių ir prancūzakalbių kanadiečių konfliktą, nusakomą rašytojo Hugh MacLennano „dviejų vienetų“ metafora, arba versdavosi Northropo Frye'aus ir Margaretos Atwood lakiomis frazėmis „gynybiniškas mentalitetas“ (*garrison mentality*) ir „išlikimas“ (*survival*), kuriomis minėtieji rašytojai siekė adekvačiausiai apibūdinti Kanados kultūrą. Akivaizdu, kad tokios metaforos neproblemino kultūrinio Kanados visuomenės (ir literatūros) suvokimo, o toliau propagavo Kanados kaip britų ir prancūzų tautinių identitetų sankirtos mitą.

1971 m. Trudeau vyriausybei įtvirtinus valstybinę multikultūralizmo politiką, Kanados literatūrologai buvo priversti permąstyti ir anglakalbį nacionalinį literatūrinį kanoną. Septintuoju ir aštuntuoju dešimtmečiais Kanados literatūrinis kanonas pasipildė gausybe iki tol nežinomų multikultūrinių autorių, tokių kaip imigrantas iš Šri Lankos Michaelas Ondaatje, japonų kilmės Joy Kogawa, indas Rohinton Mistry, čekas

Josefas Skvorecky, indėnas Thomas Kingas ir kiti. Likdama ištikima savo teoriniam postmodernizmo modeliui, Hutcheon ir šiuos Kanados rašytojus talpina į postmodernizmo paradigmą, pabrėždama jų nuolatinį dialogą su praeities tekstais bei reflektyvų santykį su savo pačių naratyvais. Hutcheon neignoroja ir pokolonijinių studijų, teigdama, jog multikultūrinei literatūrai būdinga ideologinė savivoka, kvestionuojanti anglokeltiškos Kanados kultūros formas ir atskleidžianti etninių tapatumų nepastovumą daugiakultūrinėse visuomenėse. Pasak Hutcheon, multikultūrinis žvilgsnis destabilizuoja centro logiką ir išryškina vidinę Kanados socialinių santykių kaitą, kuri neleidžia nekintamai apibrėžti kanadietiško tapatumo (Hutcheon, 2004, 88).

Multikultūralizmas kaip konjunktūra

Multikultūralizmo ir postmodernizmo sąsajos išryškina trečią multikultūrinės literatūros problemą – konjunktūrinį naratyvo pobūdį. Šiandieninis pokolonijinių studijų bumas bei etninių mažumų rašytojų proveržis Kanados literatūroje reikalauja atidžiau pažvelgti į tai, kaip multikultūralizmas veikia Kanados literatūrinį ir kritinį diskursą. Įtakingi Kanados literatūrologai (jau minėtieji Enochas Padolsky, Smaro Kamboureli ar Josephas Pivato) savo kritinėse studijose nepailstamai teigia, kad, nepaisant oficialios multikultūrinės politikos, etninė marginalizacija Kanados literatūroje tebėra instituciskai įteisinta. Pavyzdžiui, didžiosios leidyklos pirmenybę teikia anglokeltiškos kilmės rašytojams, o etninių mažumų autorių veikalus spausdina mažos ir nepelningai dirbančios leidyklos. Tai verčia susimąstyti apie sociologinį kritikos pobūdį: multikultūrinė literatūra čia supranta ma kaip Kanados kolektyvinės sąmonės mediumas, diagnozuojantis visuomenines ydas ir so-

cialinių ligų simptomus. Taigi rašytojų etninis tapatumas tampa kanadiečių kultūrinės tolerancijos rodikliu, o literatūriniai tekstai – simbolišomis socialinių diskusijų erdvėmis. Apžvelgdama Kanados multikultūrinių tekstų antologijas, Kamboureli taip pat pripažįsta, kad multikultūrinis literatūros aspektas yra problemiškas, nes autoriaus etniniam tapatumui tapus aukščiausiu atrankos kriterijumi, literatūra kaip estetinis reiškinys nebetenka savo reikšmės (Kamboureli, 2000, 150–154). Tai pabrėžia ir rašytojas Neilas Bissoondath knygoje *Iliuzijų turgus: multikultūralizmo kultas Kanadoje*, teigdamas, jog „literatūriniai veikėjai turi būti ištikimi tik patiems sau ir savo gyvenimams. Jie nėra įsipareigoję nei rašytojui, nei socialinei grupei, kuriai priklauso“ (Bissoondath, 2002, 173).

Peršasi išvada, kad, iškėlęs paraliteratūrinės problemas į literatūrinės erdvės centrą, multikultūralizmas rizikuoja literatūrinį diskursą redukuoti į savotišką ideologinį manifestą. Nereitai pokolonijinių studijų teoretikai, nuolat pabrėždami kolonizatorių padarytą žalą vietinėms kultūroms bei istorinę etninių subjektų marginalizaciją tiek šiandieniniuose metropoliuose, tiek buvusiose kolonijose, sukuria pavojingai patogią teorinę poziciją, kuri rimtesnį kritinį žvilgsnį į multikultūrinę estetiką paverčia neoimperialistine propaganda. Atsižvelgdami į ideologinį teksto kodą, pokolonialistai dažnai kuria iliuziją, kad multikultūrinė literatūra yra politinės veiklos įrankis, galintis spręsti socialines multikultūrinės visuomenės problemas. Tuo tarpu klausimai, ar multikultūrinę literatūrą galima suvokti kaip visumą, ar šios literatūros vertės kaip duotybės teigimas neformuoja konjunktūrinių tendencijų, lieka neaptarti.

Atidžiau pažvelgus į Šiaurės Amerikos studijas, galima teigti – multikultūralizmas literatūroje jau tapo prekės ženklu. Kanados literatūra nėra išimtis. Multikultūralizmas, tiek grožinėje literatūroje, tiek kritikoje, figūruoja tarsi

etiketė, įsteigianti tam tikrą nišą rašančiajam ir nusakanti jo statusą kaip socialiai angažuoto mąstytojo. Multikultūralizmo ženklas tarsi pakeičia autoriaus vardą ir veikia pagal Foucault aptartą logiką: kaip dėmuo, organizuojantis diskursų pasiskirstymą socialinėje erdvėje.

Multikultūralizmo estetika

Kalbant apie multikultūrinę literatūrą svarbu yra tai, kad etninių mažumų rašytojai neretai rašo gerai suvokdami dabartinį multikultūrinės literatūros vaidmenį Šiaurės Amerikos kultūrinėje rinkoje bei savo pačių socialinį vaidmenį intelektualinėse diskusijose. Šiuo požiūriu multikultūrinė literatūra yra konjunktyvinė. Tačiau multikultūrinė literatūra yra įvairi kaip ir jos autoriai, todėl ir tekstai taip pat nėra vienodi. Straipsnių rinkinyje *Keliaujant tarp kultūrų: esė apie Kanados visuomenę ir literatūrą* kritikė Mari Peepre-Bordessa ironizuoja šiuolaikinę sąvokos „multikultūralizmas“ vartoseną:

tai labai madingas šių dienų terminas, bet jo prasmė keičiasi lygiai taip lengvai, kaip ir naujausios mados: jis gali būti pritaikytas viskam, kas turi ką nors bendra su imigrantais, etniškumu, rase, spalva, lygiavertiškumu, prietaisais, žmogaus teisėmis – ir daugybe būdų, kuriais šios sampratos veikia Kanados kultūrinę produkciją. (Peepre-Bordessa, 1994, 47)

Atsižvelgdama į tekstų gausą ir įvairovę, Peepre-Bordessa siūlo tris naratyvinius modelius Kanados etninių mažumų literatūros analizei: multikultūrinį (*multicultural*), transkultūrinį (*transcultural*) ir tarpkultūrinį (*intercultural*). Jų viduje taip pat esama atskirų pogrupių. Multikultūrinis modelis apima *geto* ir *paveldo* pasakojimus, kuriems svarbios etnokultūrinių grupių gyvenimo ir nostalgijos temos. Transkultūriniai tekstai skirstomi į *perėjimo* ir *sąveikos* pasakojimus: jiems rūpi kultūriniai dialogai ir įvairūs tapatybės savikūros procesai. Tarpkul-

tūrinis modelis peržengia paskirų etninių grupių ribas ir kalba apie kultūrinių sąveikų formas, gimstančias nuolatiniame judėjime tarp skirtingų laiko ir erdvės perspektyvų.

Kritiška Peepre-Bordessa apžvalga verčia atidžiau įvertinti ir multikultūrinių tekstų konjunktyviškumo problemą. Manome, jog prasminga kelti vyraujančios multikultūrinės estetikos hipotezę ir teigti, kad individualūs tekstai naudojasi tam tikra tropų sistema, nusakančia multikultūrinio diskurso semantinius orientyrus. Tarp vyraujančių tropų išskirtinos *balso*, *tylos*, *tremties*, *kūno* ir *atminties* metaforos bei ironija. Šitaip kultūrinių diasporų rašytojai dialogizuoja su visuomenėje vyraujančia kultūra, įženklina savo istorinę patirtį Kanados tautiniame metadiskurse ir permąsto išsisknijusius tautinius mitus bei sociokultūrinius stereotipus.

Pagrindines multikultūrinės literatūros metaforas galima skirstyti semantinių opozicijų principu, siekiant išryškinti būdingas naratyvų semantines įtampas ir vidinę tekstų dinamiką.

Balsas ir tylą. Balso metafora yra viena pagrindinių metaforų multikultūrinės literatūros tekstuose. Ji nusako istorinę imigrantų bei diasporos atstovų patirtį Kanadoje. Balsas metaforizuoja socialinę galią: etninių mažumų atstovai neturi „balso“, nes neturi galios, todėl yra paribio gyventojai. Taigi tylą metaforizuoja jų psichologinę traumą ir vietą socialinėje hierarchijoje (pvz., Joy Kogawa romanas *Obasan*).

Sava erdvė ir svetima erdvė. „Tremties“ metafora suponuoja gimtųjų namų ir svetimos kultūrinės erdvės opoziciją. Subjektas čia pasirodo įstrigęs tarp dviejų toposų, jis arba apibrėžia savo tapatumą kaip paribio ar tarpinės erdvės žmogaus, arba atsisako „grynojo“ tapatumo iliuzijos ir kūrybiškai kuria hibridišką identitetą. Svarbu tai, jog, teikdama naujas fenomenologines ir kultūrinės patirtis, erdvė formuoja ir subjekto kultūrinį tapatumą (pvz., Adele Wiseman romanas *Aukojimas; The Sacrifice*).

Kūnas ir sąmonė. Kūno metafora multikultūrinėje literatūroje yra tapatumo ženklas. Kūnas, nusakantis rasinę ir etninę priklausomybę, yra galios santykių sprendimo vieta. Kalbant pocolonijinėmis sąvokomis, kūnas metaforizuoja fizinės ir ideologinės priespaudos bei pasipriešinimo jai vietą. Kadangi kūnas yra įkūnyta sąmonė, sąmonės metafora taip pat nusako kultūrinio tapatumo problematiką. Dažniausiai sąmonė apibūdinama kaip „suskilusi sąmonė“ arba „dviguba sąmonė“, metaforizuojanti subjekto dilemą svetimoje kultūrinėje erdvėje (pvz., Hiromi Goto romanai *Grybų choras*; *Chorus of Mushrooms*).

Atmintis ir užmarštis. Atminties ir amnezijos dialektika metaforizuoja emigracijos ir istorijos sukeltą psichologinę traumą, dėl kurios paribio gyventojas netenka „balso“ oficialiajame istoriniame diskurse. Taigi etninio subjekto atmintis čia veikia kaip „mažasis naratyvas“, griau-nantis oficialiojo istorinio metanaratyvo autoritetą ir absoliučių tiesų ar vertybių iliuziją (pvz., Anne Michaels romanai *Atmintis bėglė*; *Fugitive Pieces*).

Ironija. Multikultūriniai tekstai naudojami ironija kaip naratyvine strategija, leidžiančia ginčyti oficialiuosius diskursus ir griauti socialines normas ar kultūrinius stereotipus. Ironija čia veikia pagal apvertimo logiką, primenančią Michailo Bachtino karnavalo kultūrą – kaip dvigubas semantinis kodas, nukreiptas prieš oficialią hierarchiją bei aksiologiją ir suteikiantis išsilaisvinimą iš užribio. Multikultūrinių tekstų ironija peržiūri įprastas tekstų skaitymo praktikas (paneigia literatūrinį kanoną kaip skaitymo tradiciją), kviečia skaitytoją naujai įvertinti savo kultūrinę kompetenciją bei egzistencinę laikyseną (pvz., Thomo Kingo romanai *Kol žolė žels ir vanduo tekės*; *Green Grass, Running Water*).

Be abejonės, ši tropų sistema nėra baigtinė. Juo labiau ji neteigia, kad kiekvienas iš apibū-

dintų tropų kartojasi visuose Kanados multikultūrinių rašytojų tekstuose. Šiuo atveju domina multikultūrinės estetikos vaidmuo konjunktūriniame literatūros modelyje. Svarstant multikultūralizmo, kaip konjunktūrinio reiškimo, problemą, darytina prielaida, kad multikultūrinė literatūra tampa konjunktūrine tada, kai multikultūrinė estetika tampa formalus modelis komentuojant ideologinius, istorinius ar sociokultūrinius mitus ir prietarus. Tokiu atveju multikultūrinė konjunktūra veikia pagal Jeano Baudrillard'o simuliacijos logiką, kuri, būdama pavaldi kodui, leidžia be galo dauginti formas, tačiau sunaikina turinį. Šitaip konjunktūrinė literatūra, simuliudama multikultūrinę estetiką, įteisina kultūrinius stereotipus ir prietarus, su kuriais formaliai kovoja.

Multikultūralizmo estetika ir konjunktūrinis modelis: Anitos Rau Badami romanai *Tamarindo dukra*

Vienas iš multikultūrinės konjunktūros literatūroje pavyzdžių yra 1996 m. išleistas indų kilmės rašytojos Anitos Rau Badami romanai *Tamarindo dukra*, aprašantis motinos ir dukters santykius patriarchalinėje indų šeimoje. Teksto struktūrą sudaro dviejų pasakotojų – dukters Kamini ir motinos Sarodžos – naratyvinės linijos, išryškinančios multikultūrinei estetikai būdingas antinomijas: namai–svetima erdvė, Indija–Kanada, Rytai–Vakarai, praeitis–dabartis, motina–dukra ir panašiai. Šios binarinės opozicijos sukuria formalius estetinius rėmus autorės poetizuotam pasakojimui apie indės patirtis Kanados ir Indijos visuomenėse.

Motinos Sarodžos paveikslu Rau Badami kritikuoja patriarchalinę indų visuomenę, kurioje moteris visapusiškai priklausoma nuo vyro, ir motinos figūrą priešina su dukra Kamini, kuri atsisako „tradicinės“ indišką gyvenimo ir išvyksta studijuoti į Kalgario universitetą Ka-

nadoje. Nelaimingai Sarodžos santuokai ir vienvietei priešinama Kamini laisvė ir nepriklausomybė. Rau Badami atminties metaforą naudoja kaip naratyvinę prizmę, išryškinančią motinos ir dukters gyvenimų paralelę. Tiek Kamini, tiek Sarodža atmintyje kaupia neišsakytas patirtis, asmenines paslaptis ir nuoskaudas, kurios neleidžia joms suprasti viena kitos. Taigi teksto suskaidymas į dvi dalis, priešinantį dviejų moterų naratyvines linijas, kuria įtampą, kuri tekste realizuojama motinos ir dukters prisiminimais – taip veikėjos bando susikalbėti ir pateisinti viena kitos praeities poelgius. Jų prisiminimai patvirtina multikultūrinei estetikai būdingą atminties ir užmaršties dialektiką, kuri neleidžia skaitytojui pasikliauti prisiminimų tiesa: “Memories were like ghosts, shivery, uncertain, nothing guaranteed, totally not-for-sure”¹ (Rau Badami, 1996, 82). Taigi prisiminimai čia veikia tarsi mitinis pasakojimas, kuris formuoja visą romano kultūrinės mistifikacijos atmosferą. Pagrindinių veikėjų atminties dinamika atitinka ir jų pasakojamų istorijų siužetus, kuriančius romano kultūrinės egzotikos įspūdį.

Žvelgiant pokolonijinių studijų požiūriu, mitas romane priešinamas didžiajam istorijos naratyvui, primenančiam kolonijinę Indijos praeitį:

When that Independence happened, explained Chinna, all the pink people with hats packed their *pettis* and sailed for England. Then the Indian politicians said “Ho! Ho! Ho! The kingdom of Lord Rama will be restored to its glory!”² (16)

¹ Prisiminimai buvo tarsi šmėklos – virpančios, nepatikimos, absoliučiai netikros. (Vertė straipsnio autorė; toliau cituojant šį romaną, nurodomas tik puslapis).

² Kai atėjo toji nepriklausomybė, – paaiškino Chinna, – visi rausvieji skrybėlėti žmonės susipakavo savo *pettis* ir išvyko į Angliją. Tada Indijos politikai šaukė: „Valio! Valio! Valio! Viešpaties Ramos karalystė atgavo savo didybę“.

Todėl galėtume manyti, jog moterų patirtys romane tampa „mažaisiais naratyvais“, kuriais autorė permąsto kolonijinę Indijos istoriją ir tai, ką Edwardas Saidas vadina orientalizmu – pseudomokslinį mąstymą ir kalbėjimą apie Rytus, įteisinusį stereotipinius Rytų kultūrų įvaidžius Vakaruose (Said, 1979, 3). Tačiau Rau Badami neproblemina romano istorinio ir politinio konteksto, o kuria kultūrinės erdvės simuliaciją, kuriame veikėjams suteikiamos mitologinės reikšmės. Pavyzdžiui, Kamini motina yra sulyginama su deive Lakšmi:

The year that Ma was born, the mango tree in the corner of the back yard bore fruit. Aiji said that it was because she had been pouring cowdung water around the tree for a whole year. Chinna protested that it was because Lakshmi incarnate had arrived in the house.³ (14)

Namų virėjas vadinamas dievo Ganešo vardu, o kaimynė praminama mitine Plaštake Begum. Abi romano pasakotojas vienija kolektyvinę mitologinę sąmonę, kuri mitu paverčia tiek šeimos, tiek visos Indijos istoriją. Sukuriamas įspūdis, kad mitas yra kultūrinė idioma, o apie Indiją neįmanoma nei mąstyti, nei kalbėti nemitologiškai. Akivaizdu, jog Rau Badami pakliūva į orientalistinio diskurso spąstus, kur Indija matoma kaip amžinas egzotiškasis, iracionalusis Kitas. Taigi mitiniai vardai čia tampa tuščiais signifikantais, kurių gausa primygtinai perša „autentiško“ kultūrinio tapatumo iliuziją kaip *arche* nostalgiją.

Romano veikėjų kultūrinį tapatumą primena ir kursyvu išskirti žodžiai hindi kalba, įterpti į anglišką tekstą: “She thinks I am a magician. Make *puri*, make *aloo-dum*! And all in ten mi-

³ Tais metais, kai gimė mama, galinio kiemo kampe augantis mango medis davė vaisių. Aiji sakė, kad taip atsitiko dėl to, jog ji visus metus jį trėšė karvių mėšlu. Bet Chinna aiškino, kad medis užderėjo dėl to, jog į namus įžengė įsikūnijusi deivė Lakšmi.

notes if you please!”⁴ (34) Tačiau ši romano daugiakalbystė irgi nėra vienareikšmė. Viena vertus, žodžiai hindi kalba gali būti aiškinami, anot pokolonializmo teoretikų, kaip „metoniminė spraga“, susidaranti tarp „pasisavintos“ kolonizatoriaus kalbos ir vietinės kalbos, kuri skaitytojui nepažįstama. Tokie kalbiniai intarpai tampa kolonizuotos kultūros metonimija ir išreiškia jos kultūrinį tapatumą per skirtumą nuo metropolinės kalbos (Ashcroft, Griffiths and Tiffin, 2000, 137). Tačiau, kita vertus, Rau Badami žaidimas anglų ir hindi kalbomis tėra simuliuojama heteroglosija, nes romane neplėtojamas Rytų ir Vakarų dialogas. Atvirkščiai, sąmoningos autorės nuorodos į hindi kalbą tik sustiprina teksto „egzotiškumo“ efektą, kuris atsiranda dėl mito signifikantų pertekliaus ir skaitytojo lingvistinės kompetencijos spragų. Turint galvoje, kad romanas, išleistas Kanadoje, visų pirma buvo skirtas anglakalbiams skaitytojams, natūralu manyti, jog rašytoja tikslingai naudojo si indų mitologijos ir folkloro šaltiniais bei multikultūrinei literatūrai būdingais kalbiniais žaidimais – tam, kad pateisintų skaitytojų lūkesčius ir įsilietų į Kanados etninių mažumų literatūros tradiciją.

Autorės brėžiama anglų ir hindi kalbų skirtis savaip pratęsiama naratyvinio laiko priešprieša, kai dabarties laikas grafiškai išskiriamas kursyvu kaip kritinio lūžio taškas:

*My mother, who had seemed unchanging as the Dhruva star through my childhood, looked so different in my memory now when viewed from the distance that separated us.*⁵ (17)

Kamini prisiminimuose praeitis sujungia asmeninę šeimos mitologiją su kolonijine Indijos

⁴ Ji mano, kad aš esu burtininkas. Pagamink *puri*, pagamink *aloo-dum!* Ir prašom viską per dešimt minučių!

⁵ *Mano motina, vaikystėje atrodžiusi nekintama kaip Dhruva žvaigždė, dabar atmintyje dėl mus skiriančio atstumo tapo nebeatpažįstama.*

istorija. Tiek jos senelio „angliška“ apranga nuotraukose, tiek pačios Kamini vaikystės prašymai nukirpti jos ilgus plaukus mena kolonijinės patirties ženklus, kurie atskleidžia ideologinę Rytų ir Vakarų priešpriešą, būdingą (po)kolonijiniam diskursui. Indijos ir Kanados santykis tekste metaforizuojamas jau minėtąja savos ir svetimos erdvės opozicija. Pavyzdžiui, motina nuolatos skambina dukrai į Kanadą ir kviečia ją geriau grįžti į Indiją nei sušalti į ledą Kalgaryje:

Canada, Canada, and where is that place? In the North Pole, that's where. Are you mad or what? Here itself when it rains you wear three-four sweaters, shawls, blankets and go hurru-huru with cold!⁶ (165)

Be abejonės, ištrindama Kanadą iš politinio žemėlapio Rau Badami ironizuoja Vakarų galios diskursą, kuriame Indija ilgą laiką tebuvo britų imperijos periferija. Tačiau priešindama „savąją“ Indiją „svetimai“ Kanadai, autorė tik apverčia kolonijinės retorikos „centro“ ir „marginalijos“ sąvokas. Ji nesūlo tarpkultūrinio dialogo, kur vyktų nuolatinė kultūrinių verčių apykaita ir identitetų dinamika. Todėl romane Kanados ir Indijos kultūrinius kontekstus atitinkanti binarinė opozicija Kanados ir Indijos santykį pateikia kaip stereotipinę *civilizacijos* ir *egzotiškojo Kito* priešpriešą, pakartojančią imperialistinio mąstymo logiką. Kanada – tai Kalgario šaltis, universitetas ir mokslinė logika, o Indija – karštis ir egzotiški vaisiai, šeima ir mitologinis mąstymas.

Pasikliaudama indų kultūros klodo žavesiu, Rau Badami neapmąsto romano etninio ir ideologinio konteksto. Atvirkščiai, ji atsiliepia į vakariečio skaitytojo lūkesčius ir mitologizuoja rytišką egzotiką. Simuliuodama multikultūri-

⁶ Kanada, Kanada, ir kurgi ji yra? Šiaurės ašigalyje, štai kur. Gal tu proto netekai? Net ir čia, kai lyja, apsi-velki tris ar keturis megztinius, apsmuturiuoji šalikais bei antklodėm ir brr-brr drebi iš šalčio!

nei estetikai rūpimas semantines įtampas, ji kuria tekstą kaip „literatūrinio turizmo“ erdvę, kurioje skaitytojui suteikiama kultūrinės kompetencijos iliuzija, tačiau atimama fenomenologinės nuostabos patirtis. Neapmąstydamas kultūrinių modelių vidinės raidos bei etninių tapatumų ambivalentiškumo, Rau Badami formali-

zuoja multikultūrinę estetiką, pateisinančią Indijos kaip stereotipinio „mitologinio“ Kito suvokimą. Romano *Tamarindo dukra* konjunktyvinė logika siūlo kultūrinio tapatumo simuliakrą, kuris veikia kaip patogi naratyvinė matrica, lengvai adaptuojama ir kitų multikultūrinių autorių tekstuose.

LITERATŪRA

Allen, Graham, 2003: *Intertextuality*, London and New York: Routledge.

Ashcroft, Bill; Gareth Griffiths and Helen Tiffin, eds., 2000: *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*, London and New York: Routledge.

Ashcroft, Bill; Gareth Griffiths and Helen Tiffin, eds., 2003: *The Empire Writes Back*, London and New York: Routledge.

Atwood, Margaret, 1972: *Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature*, Toronto: Anansi.

Bakhtin, Mikhail, 1984: *Rabelais and His World*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Beaudrillard, Jean, 2002: *Simuliakrai ir simuliacija*, Vilnius: Baltos lankos.

Bennett, Donna, 2004: “English Canada’s Postcolonial Complexities”, Cynthia Sugars, ed., *Unhomely States: Theorizing English-Canadian Postcolonialism*, Peterborough: Broadview Press, 107–136.

Bissoondath, Neil, 2002: *Selling Illusions: The Cult of Multiculturalism in Canada*, Toronto: Penguin Books.

Brydon, Diana, 2004: “The White Inuit Speaks: Contamination as Literary Strategy?”, Cynthia Sugars, ed., *Unhomely States: Theorizing English-Canadian Postcolonialism*, Peterborough: Broadview Press, 94–106.

Canadian Multiculturalism Act, 1988: Linda Hutcheon and Marion Richmond, eds., *Other Solitudes: Canadian Multicultural Fictions*, Toronto: Oxford University Press, 369–374.

Danytė, Milda, 2002: *Mapping the Self*, Kaunas: Vytautas Magnus University.

Day, Richard, 2000: *Multiculturalism and the History of Canadian Diversity*, Toronto: University of Toronto Press.

Foucault, Michel, 1991: “What is An Author?”, Chandra Mukerji and Michael Schudson, eds., *Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies*, Berkeley: University of California Press, 446–464.

Goto, Hiromi, 1994: *Chorus of Mushrooms*, London: The Women’s Press.

Hutcheon, Linda, 1988: *The Canadian Postmodern*, Toronto: University of Toronto Press.

Hutcheon, Linda and Mario J. Valdes, eds., 2002: *Rethinking Literary History*, New York: Oxford University Press.

Hutcheon, Linda, 2003: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, London and New York: Routledge.

Hutcheon, Linda, 2004: “‘Circling the Downspout of Empire’: Post-Colonialism and Postmodernism”, Cynthia Sugars, ed., *Unhomely States: Theorizing English-Canadian Postcolonialism*, Peterborough: Broadview Press, 71–93.

Kamboureli, Smaro, 1998: “The Technology of Ethnicity: Canadian Multiculturalism and the Language of Law”, David Bennett, ed., *Multicultural States: Rethinking Difference and Identity*, London and New York: Routledge, 208–222.

Kamboureli, Smaro, 2000: *Scandalous Bodies: Diasporic Literature in English Canada*, Toronto: Oxford University Press.

King, Thomas, 1994: *Green Grass, Running Water*, Toronto: Bantam Books.

Kogawa, Joy, 1988: *Obasan*, Toronto: Penguin Books.

Kymlicka, Will, 2003: *Multicultural Citizenship*, Oxford: Clarendon Press.

Lawson, Alan, 2004: “Postcolonial Theory and the ‘Settler’ Subject”, Cynthia Sugars, ed., *Unhomely Sta-*

tes: *Theorizing English-Canadian Postcolonialism*, Peterborough: Broadview Press, 151–164.

Lyotard, Jean-François, 1993: *Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant*, Vilnius: Baltos lančkos.

Michaels, Anne, 1998: *Fugitive Pieces*, London: Bloomsbury.

Padolsky, Enoch, 1994: “Canadian Ethnic Minority Literature in English”, J. W. Berry and J. A. Laponce, eds., *Ethnicity and Culture in Canada: The Research Landscape*, Toronto: University of Toronto Press, 361–386.

Padolsky, Enoch, 1997: “Cultural Diversity and Canadian Literature: A Pluralistic Approach to Majority and Minority Writing in Canada”, Ajay Heble, Donna Palmateer Pennee and J. R. (Tim) Struthers, eds., *New Contexts of Canadian Criticism*, Peterborough: Ontario, Broadview Press, 24–42.

Peepre-Bordessa, Mari, 1994: *Transcultural Travels: Essays in Canadian Literature and Society. The*

Nordic Association for Canadian Studies Text Series 11, Lund: Lund University Press.

Pivato, Joseph, 2003: *Echo: Essays on Other Literatures*, Toronto: Guernica.

Pratt, Mary Louise, 2003: *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London and New York: Routledge.

Rau Badami, Anita, 1998: *Tamarind Mem*, Toronto: Penguin Books.

Said, Edward, 1979: *Orientalism*, New York: Vintage Books.

Slemon, Stephen, 2004: “Unsettling the Empire: Resistance Theory for the Second World”, Cynthia Sugars, ed., *Unhomely States: Theorizing English-Canadian Postcolonialism*, Peterborough: Broadview Press, 139–150.

Smith, Anthony, 1998: *Nationalism*, Cambridge: Polity.

Wiseman, Adele, 1988: *The Sacrifice*, Toronto: Macmillan Press.

PROBLEMATISING MULTICULTURALISM IN CANADIAN LITERATURE

Rūta Šlapkauskaitė

Summary

The present article addresses the problem of multiculturalism in Canadian literature. While focusing on the major concerns of Canadian critical discourse on multiculturalism and ethnic minority writing, this theorising of Canadian multicultural literature highlights three areas of research – the definition of the notion, studies of postcolonialism and postmodernism and the simulative character of literary politics – that have been instrumental in conceptualising our understanding of Canadian multiculturalism and its reflections

in literary texts. Alongside the theoretical observations about the problematic nature of the dominant forms of literary criticism on Canadian multiculturalism, the article offers a hypothesis of the multicultural aesthetic as a system of recurrent tropes that construct our reception of multicultural writing. Eventually, to illustrate the ambivalences of the multicultural aesthetic in Canadian literature, the article provides a brief reading of Anita Rau Badami’s novel *Tamarind Mem* as an example of the simulated multicultural exotic.

Gauta 2005 10 10

Priimta publikuoti 2005 10 30

Autorės adresas:
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: ruta_slapkauskaite@yahoo.ca